ПРОБЛЕМИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Тетяна ЗАТОНАЦЬКА

Досліджено динаміку та стан бюджетного фінансування науки й освіти, обґрунтовано пропозиції щодо структури та обсягів цих видатків.

The article deals with dynamics and condition of budget financing of the science and education. The propositions of increasing of the effectives of such expanses are developed.

У сучасному глобальному середовищі зростають обсяги інформації та знань, посилюється роль інформаційної економіки та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зростає економічний статус інформації та сфери послуг, кардинально змінюються життя і діяльність людини. Світова економіка переходить на новий виток свого розвитку, де ІКТ є одним із основних засобів виробництва.

Глобалізаційні процеси в поєднанні з ІКТ формують новий інформаційно-економічний простір, змінюючи кардинально характер функціонування та управління підприємствами й економікою в цілому. Інноваційні технології впливають на зростання капіталу, продуктивність праці і підвищення продуктивності факторів виробництва [2].

Пріоритетнішим стає нематеріальне виробництво, наука, освіта, здоров'я, культура, що сприяє розвитку промисловості на основі комп'ютеризації, інформатизації, автоматизації всіх циклів виробництва.

Так, сучасні світові глобалізаційні процеси підштовхують кожну країну до здійснення заходів щодо прискорення науково-технічного прогресу та економічного розвитку, що забезпечує конкурентоспроможність держави на світовому ринку. У цьому контексті, розглядаючи сучасний стан економіки України спостерігаємо стале економічне зростання після тривалої кризи. Проте водночас збільшення обсягів виробництва супроводжується погіршенням якісних характеристик (наприклад, зниження рентабельності), зменшилась частка підприємств, що здійснювали інновації в технології, в тому числі і в ресурсозбереженні, низький рівень використання науково-технічних розробок та зарубіжних патентів в промисловості та інше. Україна маючи значний науковий та інтелектуальний потенціал, не змогла перейти на інноваційний тип розвитку економіки, так як економічна політика держави обмежувалася ринковими перетвореннями та ігнорувала науково-технічний прогрес [4].

На сьогодні гостро стоїть перед державою проблема як найшвидше ак-

тивізувати інноваційну діяльність в усіх галузях народного господарства що значно підвищить роль освіти та науки в суспільстві. Одним із напрямів впливу держави на економіку країни є податкова та бюджетна політика. До бюджетної політики відноситься політика розподілу бюджетних видатків, яка відображає пріоритетні напрями державної економічної політики. Аналізуючи обсяги та структуру видатків на економічну діяльність, фундаментальні дослідження та освіту можна визначити роль держави в інноваційному розвитку економіки країни. Податкова політика має інструменти, що стимулюють здійснення підприємствами інноваційної діяльності.

Метою даної статті є дослідження бюджетного фінансування науки й освіти та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності цих видатків.

Дослідженнями в цьому науковому напрямі займалися відомі українські вчені Геєць В. М., Чухно А. А., Базилевич В. Д., Бажал Ю. М., Лондар С. Л., Черваньов Д. М. та інші.

Новітні технології впливають на ефективність діяльності підприємств і цілих галузей, що обумовлено зростанням інформаційних потоків, які передають знання та інформацію і сприяють підвищенню ефективності економічної діяльності. Змінюється характер праці: діяльність людини стає більш інтелектуальною, а телекомунікації, програмно-технічне забезпечення та інформаційні ресурси – основними засобами виробництва. Таким чином значно зростає роль освіти та науки.

Інноваційний тип розвитку економіки характеризується переходом країни на більш високий рівень технологічного укладу, який характеризується переорієнтацією інвестиційного капіталу в високотехнологічні галузі економіки, в розробку та реалізацію інноваційних проектів, в науку та освіту.

Розглядаючи сучасні теорії економічного зростання, заслуговує на увагу "трьохсекторна" модель Ромера. До першого сектору віднесено сектор науково-дослідних розробок, в якому на основі існуючих знань та з використанням людського капіталу з'являються нові знання, які можуть приймати одну із форм: знання, які можна використовувати в суспільстві та знання, що залишаються у власному користуванні наукових організацій. До другого сектору віднесено сектор виробництва сучасного технологічного обладнання. Цей сектор, крім праці і капіталу використовує знання у вигляді загальнодоступних знань та власних знань конкретних підприємств. Третій сектор – це сектор виробництва кінцевої продукції для споживчих ринків [1].

На висновках цієї ендогенної теорії зростання, де до основних напрямів державної фінансової підтримки належать тільки ті сфери економіки, в яких існує зростаючий ефект доходу від масштабу (наука, освіта), в США були виділені значні бюджетні кошти для створення "інформаційного суспільства".

Наука виступає головним чинником інноваційних нововведень, розробки і використання інформаційно-інтелектуальних технологій. На початку 1990-х років Україна мала потужний науково-технічний потенціал, що характеризувався добре розвинутою фундаментальною наукою: наукові школи, унікальні технології з розробки нових матеріалів, біотехнології, радіоелектроніки, фізики низьких температур, ядерної фізики, електрозварювання, інформаційних технологій, телекомунікацій та зв'язку. Досягнення цих наукових галузей були здатні забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва на рівні найвищих світових досягнень.

Так, в перші роки незалежності країни, під час переходу від командної до

ринкової економіки, що пов'язано було з глибокою економічною кризою, величезним спадом виробництва, різко зменшилися доходи держави і її фінансування на всіх напрямках економічного і соціального розвитку, особливо науки.

Враховуючи величезну роль науки у розвитку суспільства, створенні найсучасніших інтелектуальних технологій, держава має вжити рішучих заходів, щоб зберегти і посилити науково-технологічний потенціал. Державне фінансування науки у розмірі менше 1% ВВП спричиняє її занепад. Верховною Радою України законодавчо закріплено фінансування науки не менше 1% ВВП, проте фактично воно вже не один рік значно нижче цієї позначки, так у 2004 р. – 0,50%, у 2005 р. – 0,53%, у 2006 р. – 0,51% ВВП [5].

Для збільшення конкурентоспроможності, країни ЄС поставили завдання забезпечення збільшення до 2010 р. частки витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в середньому по ЄС з 1,9 до 3% ВВП [4].

Інтелектуальний потенціал країни визначається також системою освіти, рівнем освіченості суспільства та його ставленням до інтелектуальних цінностей. Саме система освіти збагачує людей знаннями, забезпечує загальну і професійну підготовку висококваліфікованих кадрів, перетворення інтелектуального потенціалу у інтелектуальний капітал. Адже освіта дає професійну підготовку, визначає характер діяльності людини, спосіб її життя, тобто зумовлює культуру споживання інноваційних товарів. А оскільки в сучасних умовах професійна перепідготовка, підвищення кваліфікації людини триває протягом всього її життя, то освіта є могутнім фактором інноваційного розвитку економіки. Розвинуті країни надають освіті не лише виключно національного, а й світового значення. Вони розробляють і широко впроваджують міжнародні освітянські проекти, які створюють базу для формування майбутнього наукового потенціалу.

Українська освіта характеризується наявністю багатьох проблем. Це – низька заробітна плата вчителів і викладачів, нестача учительських кадрів, особливо в сільській місцевості, недостатня матеріальна база, слабка оснащеність шкіл комп'ютерами, проблеми підключення шкіл до мережі Internet, використання сучасних ІКТ в учбових процесах, а значить, недосконала система оцінювання знань учнів і студентів. Все це не могло не позначатися на рівні підготовки майбутніх фахівців, а, значить, на соціально-економічному розвитку країни.

Освіта є і повинна залишатись одним із найвищих національних пріоритетів. Від її всебічного розвитку залежить примноження наукового та інтелектуального потенціалів. Для цього мають бути забезпечені однакові (і з кожним роком дедалі ширші) можливості в отриманні якісної освіти незалежно від доходів та матеріального стану.

В таблиці 1 наведені дані щодо державних видатків на науку та освіту. Як бачимо, допоки значного прогресу щодо

Таблиця 1

Видатки зведеного бюджету України на науку та освіту у 2002–2006 рр., у % від загальної суми видатків*

Видатки Зведеного бюджету	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Наука	1,03	0,96	0,94	0,90	0,92
Освіта	20,34	19,76	18,08	18,90	19,28

* Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України.

збільшення обсягів фінансування цих напрямів державою не спостерігається.

Фінансування науки та освіти із Державного бюджету України здійснюється на базі Державних цільових програм та кошторисів.

За пріоритетними напрямами в сфері науки та освіти у Законі України "Про Державні програми економічного і соціального розвитку України на 2007 рік" запропоновані такі Державні цільові програми: Державна програма фундаментальних і прикладних досліджень з проблем використання ядерних матеріалів, ядерних і радіаційних технологій у сфері розвитку галузей економіки на 2004–2010 рр., Загальнодержавна (Національна) космічна програма України на 2003–2007 рр., Державна науково-технічна програма "Образний комп'ютер", Програма забезпечення функціонування і розвитку державної мережі моніторингу глобальних навігаційних супутникових систем на період до 2010 року, Державна науково-технічна програма "Ресурс", Державна науково-технічна програма розвитку мікро- та оптоелектронних технологій на 2005–2007 рр., Державна програма інформатизації та комп'ютеризації професійно-технічних навчальних закладів, Державна програма інформатизації та комп'ютеризації вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації.

Бюджетне фінансування прикладних досліджень в 2000–2006 рр. коливалося в межах 32,0–39,0% загального обсягу бюджетних видатків на науку. Слід зауважити, що з 2005 р. в бюджеті головним виконавцем цього виду робіт стає НАНУ: її частка – 34,6% всього фінансування прикладних робіт, що можна вважати, як позитивне явище. В сучасній бюджетній класифікації (яка діє з 2002 р.) прикладні дослідження виступають дещо звужено, оскільки додатково виділяються науково-технічні програми і наукові частини інших програм, роботи по розробці найважливіших технологій для народного господарства, окремі науково-технічні проекти, включаючи проекти по стандартизації і сертифікації.

З метою активізації зусиль науки та промисловості в інноваційному напрямі в Україні були створені технопарки задля здійснення інноваційного прориву в промисловості.

До 2005 р. в нашій країні було зареєстровано і діяло 8 технологічних парків: "Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона", "Інститут монокристалів", "Вуглемаш", "Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка", "Інститут технічної теплофізики", "Укрінфотех", "Київська політехніка" та "Інтелектуальні інформаційні технології". Зазначеними технопарками виконувався 61 проект (54 іннова-ційних і 7 інвестиційних), реалізація проектів підтримувалась державою згідно із Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків".

В 2005 році Урядом було скасовано усі спеціальні економічні зони та технопарки. Це дало можливість значно збільшити дохідну частину бюджету, але натомість завдало серйозного удару інноваційному розвитку, про що свідчать такі дані.

Адже упродовж 2000–2004 рр. обсяг випуску технопарками інноваційної наукомісткої продукції становив 3,4 млрд. грн. (близько 11% усієї інноваційної продукції України). Обсяг реалізованої інноваційної продукції технопарків у 2000-2001 рр. склав 176 млн. грн., у 2002 р. 607 млн. грн., у 2003 р. – 1284 млн. грн., у 2004 р. – понад 1787 млн. грн. Усього за час дії спеціального режиму інноваційної та інвестиційної діяльності технопарків до бюджетів та державних цільових фондів було перераховано понад 252 млн. грн.

(у 2000–2001 рр. – близько 10 млн. грн., у 2002 р. – 35,5 млн. грн., у 2003 р. – 90 млн. грн., у 2004 р. – 116,5 млн. грн.)

З 1 лютого 2006 р. почав діяти новий Закон України "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків", спрямований на створення системи надання технологічним паркам державної підтримки, який реалізується через механізм цільового субсидіювання проектів технологічних парків. У законодавстві передбачено, що технологічні парки, їх учасники та спільні підприємства в процесі реалізації проектів технологічних парків застосовують прискорену амортизацію (норма прискореної амортизації основних фондів 3-ї та 4-ї груп – 20%), а розрахунки за експортно-імпортними операціями, які здійснюються відповідно до проектів технологічних парків, можуть проводитися впродовж 150-ти календарних днів.

Ми вважаємо, що враховуючи вже існуючий досвід держава має створювати належні умови для діяльності технопарків, тому що саме вони значною мірою забезпечують розробку інноваційних продуктів для економіки.

У цьому контексті вже зроблено перші кроки. Зокрема, бюджетні видатки на фундаментальні дослідження у 2007 р. заплановано збільшити до 1,03% від зведеного бюджету, що на 0,11% більше порівняно з 2006 р. (0,92% від Зведеного бюджету). Таке збільшення є незначним. Відтак бюджетне фінансування не знаходиться в площині інноваційного розвитку України. Тому необхідно здійснювати заходи щодо стимулювання приватних інвестицій в інноваційні структури.

Так, у проекті Податкового кодексу України [3] запропоновано встановити пільги щодо інноваційної діяльності підприємств, що повинно стимулювати використання патентів та інших результатів наукової діяльності у промисловості. Але, слід зауважити, що бажано було б чітко виділити пріоритетні галузі економіки та напрями, де заміна або розширення основних фондів супроводжувалося інноваційним ефектом, тоді надані пільги будуть більш прозорими та обґрунтованими.

Враховуючи вище сказане, можна запропонувати такі рекомендації щодо здійснення бюджетних видатків на науку та освіту.

По-перше, головним пріоритетом національної економіки повинно стати виробництво та споживання знань, основним джерелом вартості – інтелект працівника та інтелектуальна власність, що значно підвищить роль освіти та науки в суспільстві;

По-друге, державі необхідно забезпечити фінансування науки та освіти на основі вимог чинних законодавчих актів та переглянути статті витрат щодо збільшення бюджетних коштів на освітянські програми, враховуючи вимоги інформаційної економіки, що відповідають стандартам ЄС;

По-третє, враховуючи обмеженість державних коштів виникає нагальна необхідність чіткого визначення пріоритетних напрямів діяльності інноваційних структур, що фінансуються з бюджету;

По-четверте, доцільно стимулювати податково-бюджетними інструментами створення бізнес-інкубаторів при навчальних та наукових установах, що дозволить поєднати зусилля та підвищити рівень вищої освіти та технопарків;

По-п'яте, врегулювати права використання інтелектуальної власності та результатів наукової діяльності, отриманих за рахунок державного бюджету, науково-технічної інформації (науково-дослідні звіти, науково-технічна документація, інформація, що розповсюджується через Інтернет);

По-шосте, враховуючи досвід економіки країни, слід зауважити, що саме

бюджетні видатки повинні вкладатися в напрями, що забезпечують інноваційний розвиток економіки, а саме в розвиток високотехнологічних галузей, інформаційно-комунікаційні технології;

По-сьоме, при затвердженні бюджетних програм розвитку промисловості наголос повинен робитись на заходах, спрямованих на активізацію процесу впровадження, що значно підніме авторитет наукових досліджень;

По-восьме, необхідно визначити пріоритетні галузі промисловості, що створюють інноваційний ефект в економіці країни, для того щоб за допомогою пільг стимулювати притік приватного капіталу. Це дозволить зробити пільги більш прозорими.

Таким чином, поки ще, наша країна належить до числа країн з високим науковим потенціалом, пріоритетом для діяльності органів державної влади має бути створення умов, що забезпечують не тільки збільшення такого потенціалу, а насамперед його максимальну реалізацію в інтересах суспільства. Держава має створювати стимули і сприяти інноваційному розвитку, ставши замовником й організатором досліджень та розробок на найсучасніших напрямках науково-технічного прогресу й активізувати їх впровадження в усі сфери економічної діяльності. Наука й освіта є одним із головних національних пріоритетів, тому фінансування з боку держави повинно покращувати матеріальну базу, підвищувати якісні показники освіти, підвищувати рейтинг освітянських працівників, від кваліфікації яких залежить якість підготовки фахівців в усіх сферах діяльності, а насамперед в сферах формування інтелектуального потенціалу країни.

Література

1. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин. – Монографія. – К: Наукова думка. – 2006. – 432 с.

2. Плескач В. Л., Затонацька Т. Г. Електронна комерція: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 535 с.

3. Проект "Податкового кодексу України". http://minfin.gov.ua/control/discussion/codex

4. Чухно А. А. Державний бюджет і ефективність економіки / Наукові праці НДФІ. – № 2 (35). – 2006. – С. 26–32.

5. Шорічні звіти Департаменту консолідованої звітності Міністерства фінансів України про виконання Зведеного бюджету України.